

ARTUR KOROBOWICZ (Lublin)

Przebieg prac legislacyjnych nad projektami reformy sądownictwa w Królestwie Polskim po 1863 r.

I. Uwagi wstępne. II. Projekt reformy sądownictwa we wschodnich guberniach Królestwa. III. Pierwiastkowe projekty Komisji Prawniczej w Komitecie Urządzącym i specjalnym komitecie doradczym. IV. Projekty likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości i ich wpływ na postęp prac nad reformą sądownictwa. V. Ostatni etap prac legislacyjnych (1870 - 1876).

I

Wśród reform podjętych w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego, mających na celu całkowite zespolenie Królestwa z Rosją, pierwszorzędne znaczenie miała reforma sądowa. Wywodząca się jeszcze z okresu Księstwa Warszawskiego i całkowicie różna od rosyjskiej organizacja sądowa w Królestwie, w oczach działaczy rosyjskich stanowiła swoisty bastion polskości i była najbardziej oporna na wpływy rosyjskie. Złożyło się na to szereg przyczyn, a wśród nich zupełna odrębność stosowanego przez sądy materialnego prawa cywilnego, odrębne procedury sądowe cywilna i karna i wreszcie — opanowanie urzędów sądowych w większości przez przedstawicieli ziemiaństwa¹.

Prace nad przygotowaniem reformy ustroju sądownictwa w Królestwie podjęte jesienią 1864 r. ciągnęły się przez bez mała 12 lat, angażując liczne stałe organy państwa carskiego i specjalne czasowe komisje i komitety. Przygotowanie projektów powierzono specjalnie powołanej w tym celu w Warszawie Komisji Prawniczej (*Juridyczeskaja Kommissija*), działającej jako oddział Komitetu Urządzącego (*Uczreditelnyj Komitet*) i bezpośrednio mu podporządkowanej. W skład Komisji weszli przede wszystkim delegowani do Warszawy prawnicy rosyjscy. Komisja otrzymała zatwierdzoną przez cesarza 2/14 lipca 1865 r. szczegółową instrukcję i 4/16 sierpnia 1865 r., rozpoczęła pracę w trzech wydziałach: karnym,

¹ Porównaj: W. Sobociński, *Zagadnienie reformy sądowej i sądów gminnych w Królestwie Polskim w latach 1856 - 1864*. CPH, XXII, z. 2, 1970, s. 150.

cywilnym i ustroju sądownictwa. W pracach przygotowawczych nad projektami Komisja Prawnicza miała opierać się na podstawowych zasadach wynikających z treści ustaw sądowych Imperium z 20 listopada 1864 r. (st. st.). Pierwszym przewodniczącym Komisji Prawniczej został Wiktor Arcimowicz. Po jego rezygnacji, od końca lutego 1866 r. obowiązki przewodniczącego Komisji pełnił przewodniczący wydziału karnego N. Iwaniszew, a następnie od lipca 1866 r. — przewodniczący wydziału ustroju sądów — Dymitr Gotowcew.

Rzeczywistym twórcą koncepcji Komisji Prawniczej, jej składu osobowego i sposobu funkcjonowania był Nikołaj A. Milutin, będący w latach 1864 - 1866 członkiem Komitetu Urządzącego i Komitetu do spraw Królestwa Polskiego (*Komitiet po dielam Carstwa Polskogo*), a od maja 1866 r. głównozarządzającym utworzonej w Petersburgu w miejsce Sekretariatu Stanu — Własnej J. C. M. Kancelarii do spraw Królestwa Polskiego (*Sobstwiennaja Jego Imper. Wielicz. Kancelarija po dielam Carstwa Polskogo*).

Wydział ustroju sądów Komisji Prawniczej po zapoznaniu się z problematyką funkcjonującego w Królestwie sądownictwa, poczynając od lutego 1866 r. przystąpił do sporządzania pierwiastkowych projektów nowej organizacji sądowej².

II

W czasie gdy wydział ustroju sądów przystępował do sporządzania pierwszych projektów i słuchania referatów dotyczących poszczególnych instytucji ustroju sądowego, wyłonił się projekt przeprowadzenia fragmentarycznej reformy sądownictwa na ziemiach Królestwa. Fragmentaryczność tej reformy polegała na planie zrealizowania jej tylko na części terytorium Królestwa. Twórcą projektu był N. Iwaniszew, który akurat obejmował przewodnictwo Komisji Prawniczej po Arcimowiczu.

W lutym 1866 r. Iwaniszew powrócił do Warszawy z Lublina, gdzie był delegowany dla wizytacji tamtejszych sądów. Powrócił z przekonaniem, iż jest najbardziej odpowiednia pora dla wprowadzenia w Królestwie rosyjskich ustaw sądowych z 1864 r., a wyraz temu przekonaniu dał w obszernym piśmie skierowanym 6 lutego 1866 r. do N. Milutina³.

² Zob. A. Korobowicz, *Komisja Prawnicza i pierwszy okres prac nad przygotowaniem reformy ustroju sądownictwa w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, Annales UMCS, sectio G, vol. XXIII.

³ Centralnyj Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw w Lenigradzie (dalej: CGIAL), F. 869, op. 1, nr 606, k. 1-5 *Zapiska o wwidienii w Carstwie Polskom sudiebnych ustawow Imperii 20 nojabria 1864 g.* O projekcie tym wspomina także w swym interesującym artykule K. Groniowski („Kwart. Hist.”, R. LXIX, 1962, z. 4, s. 894), błędnie jednak podając nazwisko autora (jako „Iwaniszczew”) i przyjmując datę późniejszego pisma N. Milutina do Czerkaskiego (z marca 1866 r.), jako datę wysunięcia projektu przez Iwaniszewa.

Zdaniem Iwaniszewa, łatwość wprowadzenia w Królestwie rosyjskich ustaw sądowych wynikała ze zbieżności licznych podstawowych zasad, na których oparły się one, z obowiązującymi już od dawna w sądownictwie Królestwa. Wymieniał wśród nich: publiczność rozprawy, oskarżycielską władzę prokuratorów i istnienie oficjalnych obrońców sądowych oraz kasacyjny tryb zmiany ostatecznych wyroków sądowych. Nie widział natomiast w Królestwie warunków do wprowadzenia sądów pokoju i instytucji sędziów przysięgłych.

Proponował, aby jego projekt zrealizowany był początkowo w guberniach lubelskiej i augustowskiej, jako najbardziej przygotowanych pod względem znajomości wśród kadry sądowej języka rosyjskiego i najbardziej zbliżonych w sensie geograficznym i etnicznym do Rosji. Pisał wprost: *Starajaś wozstanowit' i razprostranit' russkije elementy w etich guberniach, Prawitielstwo obratilo wnimanije na russkij jazyk i prawosławnuju wieru; no etot kraj nikogda nie zdietajetsja w połni russkim, poka w niem nie budiet tretiego elementa russkoj narodnosti, imiennno russkogo prawa*⁴. Uważał też, że dla uniknięcia dodatkowych kosztów tego przedsięwzięcia, nie należy sprowadzać prawników rosyjskich, a pozostawić na stanowiskach sędziowskich sprawujących je dotychczas prawników polskich.

Konkretyzując swój projekt, proponował aby z gubernii lubelskiej i augustowskiej (o planie podziału których na 4 gubernie było już wiadomo) utworzyć jeden okręg sądowy, z izbą sądową w najbardziej centralnie położonym mieście gubernialnym. W pozostałych miastach gubernialnych miałyby być ustanowione sądy okręgowe. Obowiązki wyższego sądu kasacyjnego dla sądów tego okręgu pełniłyby Warszawskie departamenty Rządzącego Senatu⁵.

Na terytorium nowo utworzonego okręgu sądowego rozciągnięto by moc obowiązującą rosyjskich ustaw sądowych, a cała procedura pisemna miała być prowadzona w języku rosyjskim. „Miejscowe narzecza — polskie, litewskie i małoruskie” mogłyby być dopuszczane ostatecznie jedynie w ustnych fazach postępowania sądowego. Reformę miało realizować rosyjskie Ministerstwo Sprawiedliwości, bez jakiegokolwiek udziału Komisji Rządowej Sprawiedliwości.

W następstwie propozycji Iwaniszewa, w Komisji Prawniczej sporządzony został wstępny projekt etatów lubelskiej *obłasti* sądowej, obejmującej pięć guberni: lubelską, siedlecką, łomżyńską, suwalską i płocką.

⁴ CGIAL, F. 869, op. 1, nr 606, k. 2 i dalej na k. 3: *Jesli nyniesznije obstoja-tielstwa można szcitat' blagoprijatnymi dla primienienija sudiebnych ustawow wo wsiem Carstwie Polskom, to w osobiennosti eto można skazat', o bliskich k Rosii, po geograficzieskomu położeniju i po narodnosti, guberniach Lublinskoj i Awgu-stowskoj.*

⁵ Tu Milutin uczynił na marginesie pisma Iwaniszewa uwagę: *dla czego nie petersburskie?*

Projekt szedł więc dalej od pierwotnych koncepcji Iwaniszewa i traktował o wszystkich guberniach położonych na prawym brzegu Wisły⁶. W tej wersji lubelska *oblast* sądowa miała objąć 2 409 295 ludności i 1149 mil² terytorium. Przewidywano powołanie izby sądowej w Lublinie, trzech sądów okręgowych w Siedlcach, Suwałkach i Płocku oraz 50 sędziów miejskich (*gorodskich*), głównie w miastach gubernialnych i powiatowych⁷.

Druga wersja projektu zakładała włączenie do lubelskiej *oblasti* sądowej także położonych po prawej stronie Wisły terenów guberni warszawskiej: części powiatu warszawskiego oraz powiatów mińskiego i radzyńskiego. Weszłyby one wtedy do okręgu sądu okręgowego w Płocku. Powiększyłyby to terytorium lubelskiej *oblasti* do 1206,3 mil², ludność do 2 524 542 mieszkańców, a liczbę sędziów miejskich do 53. Projektowano również podział *oblasti* dla potrzeb sądownictwa gminnego na 223 (lub 243 w drugiej wersji) okręgi gminne. Funkcje przewodniczących zjazdów sędziów gminnych mieli pełnić komisarze do spraw włościańskich⁸.

Realizacja projektu Komisji Prawniczej równała się likwidacji funkcjonujących dotychczas w tej części Królestwa sądów: 2 sądów kryminalnych (guberni lubelskiej oraz płockiej i augustowskiej), 5 trybunałów cywilnych (w Lublinie, Siedlcach, Płocku, Łomży i Suwałkach), 8 sądów

⁶ „Pierwotny projekt sztatów sudiiebnych uczeżdzenij gubernii Lublinskoj, Siedleckoj, Łomżynskoj, Suwalskoj i Płockoj — AGAD, Komisja Prawnicza przy Komitecie Urządającym (dalej: Komisja Prawnicza) nr 392. Zespół akt Komisji Prawniczej kompletowany jest w AGAD z materiałów drobnych i szczątkowych, głównie przekazanych z ZSRR. Inwentarz tego zespołu znajduje się w trakcie opracowywania, a powoływane tu sygnatury mają charakter roboczy. Niemniej, według nich właśnie akta te udostępniano mi w trakcie kwerendy w końcu 1972 r. Niezależnie od tych akt, częściowo zinwentaryzowanych, znajduje się jeszcze obszernateczka zatytułowana „Materiały raznych uczeżdzenij Giercogstwa Warszawskiego i Carstwa Polskiego”, w której mieszczą się liczne zbroszurowane druki projektów i wyjaśnień Komisji Prawniczej. Część z nich ujęta jest w papierowe obwoluty z dwucyfrowymi numerami. Pozostałe żadnej numeracji nie mają.

⁷ Okręg sądowy siedlecki miał obejmować gubernie lubelską i siedlecką; suwalski — gubernię suwalską i z guberni łomżyńskiej powiaty łomżyński, wysokomazowiecki, kolnieński i szczuczyński, zaś okręg sądowy płocki — gubernię płocką i powiaty ostrowski, ostrołęcki, makowski i pułtuski z guberni łomżyńskiej. Powołanie sędziów miejskich poza miastami gubernialnymi i powiatowymi projektowano jedynie w Międzyrzeczu, Sterdyniu i Tykocinie.

⁸ Projektowany okręg sądu gminnego był więc większy od terytorium gminy administracyjnej, a ponadto obejmował także małe miasta i miasteczka o liczbie ludności nie przekraczającej 5000 mieszkańców. Na omawianym terenie znajdowało się 147 takich miasteczek i 522 gminy administracyjne (w II wersji odpowiednio 155 i 573). „Objasnitelnaja zapiska k projektu sztatow sudiiebnych ustanowlenij w 5 gubernijnach raspolozonych na prawom bieregu Wisły”, Komisja Prawnicza, nr 392.

policji poprawczej⁹ i 33 sądów pokoju. Sumy przeznaczane z budżetu Królestwa na utrzymanie tych sądów miały służyć nowej organizacji sądowej, a ponadto twórcy projektu proponowali zmniejszyć o połowę skład (a tym samym i dotacje budżetowe) warszawskich departamentów Rządzącego Senatu, Sądu Apelacyjnego i Prokuraturii, jako działających już tylko dla połowy terytorium Królestwa.

Koncepcja Iwaniszewa i będące jej rozwinięciem projekty Komisji Prawniczej idealnie wprost uzupełniały wysuwany przez ks. Czerkaskiego generalny plan reorganizacji Królestwa na drodze reformy podziału administracyjno-terytorialnego, likwidacji namiestnictwa i podziału terytorium Królestwa na 2 generał-gubernatorstwa¹⁰.

Jak wiadomo — ani plany Czerkaskiego, ani projekt Iwaniszewa nie doczekały się już na początku drugiej połowy lat sześćdziesiątych XIX stulecia realizacji. Niemniej, koncepcja Iwaniszewa wydała się Milutinowi na tyle interesująca, iż wrócił do niej na początku września 1866 r., gdy informował D. Gotowcewa, w jakim kierunku powinny pójść rozwiązania przyjęte przez Komisję Prawniczą, aby pozostawać w zgodzie z zamiarami rządu¹¹.

Pisząc o zainteresowaniu cesarza przyspieszeniem prac Komisji, Milutin wyrażał pogląd, iż prace redakcyjne nad projektami podstawowych zasad ustroju sądów oraz postępowania cywilnego i karnego powinny być zakończone nie później, jak w listopadzie 1866 r. Przechodząc do treści reformy polecał przyjęcie zasady dwóch instancji merytorycznych i wspólnej dla Królestwa i cesarstwa instancji kasacyjnej (departamentów Rządzącego Senatu w Petersburgu). Do Senatu i Ministra Sprawiedliwości Cesarstwa należałby też zwierzchni nadzór nad sądami w Królestwie. Reforma miała usunąć istniejący w Królestwie rozdział sądownictwa karnego od cywilnego i powołać jednolite sądy z wydziałami cywilnymi i karnymi.

Główne odstępstwo od ustaw sądowych cesarstwa dotyczyło sędziów pokoju. Milutin zalecał wprowadzenie zasady mianowania ich przez władze rządowe (w cesarstwie wybór). Jego zdaniem, rola sędziów pokoju w Królestwie przy funkcjonujących tu sądach gminnych polegać będzie nie tyle na wymiarze sprawiedliwości, ile na bliższym nadzorze nad działalnością sądów gminnych i przejęciu dotychczasowych obowiązków komisarzy włościańskich. Dlatego powinni oni pozostawać w większej za-

⁹ Powiatów: lubelskiego, zamojskiego, siedleckiego, bialskiego, płockiego, pułtuskiego, łomżyńskiego i kalwaryjskiego.

¹⁰ Szczegółowo w tej kwestii K. Groniowski, o.c., s. 894.

¹¹ Dwa pisma N. Milutina do D. Gotowcewa, tej samej daty 21 VIII/2 IX 1866 r.: jedno (nr 58) na blankiecie Własnej Kancelarii Cesarskiej i drugie (nr 57), konfidencjonalne, na blankiecie Głównego Zarządu Poczty — CGIAL, F. 896, op. 1, nr 609, k. 7 - 29.

ležności od władz administracyjnych aniżeli sądowych, a w momencie realizacji reformy należy po prostu przemianować obecnych komisarzy włościańskich w sędziów pokoju.

Drugie istotne odstępstwo od ustaw sądowych z 1864 r. odnosiło się do instytucji sędziów przysięgłych, myśli o powołaniu których w Królestwie Milutin w ogóle nie dopuszczał. Przewidywał zresztą, aż do czasu całkowitego uspokojenia kraju, oddanie przestępstw przeciwko państwu kompetencji sądów specjalnych.

W nowych sądach obowiązywać miał bez wyjątków język rosyjski. W uzasadnieniu tego postulatu Milutin użył argumentacji wprost z pisma Iwaniszewa. Upowszechnieniu się języka rosyjskiego w sądownictwie służyć miało też dopuszczenie do stanu obrończego tylko osób znających ten język. Przewidując przeszkody w jednoczesnym wprowadzeniu reformy sądowej w całym Królestwie, Milutin wrócił do propozycji Iwaniszewa i zalecał Komisji Prawniczej mieć też na uwadze ewentualność początkowej jej realizacji tylko w aktualnych guberniach lubelskiej i augustowskiej. Posłużył się tu zresztą przykładem cesarstwa, gdzie reformę sądową z 1864 r. rozpoczęto od wprowadzenia nowych sądów początkowo w 10 guberniach.

III

W październiku 1866 r. Komisja Prawnicza zakończyła prace nad przygotowaniem pierwiastkowych projektów nowej organizacji sądowej w Królestwie Polskim i w grudniu tego roku wyniki swych prac przekazała Namiestnikowi Bergowi. Były to cztery projekty: 1) podstawowe zasady ustroju sądów (*osnownyje położeniya sudoustrojstwa*), 2) podstawowe zasady postępowania karnego (*osnownyje położeniya ugotownogo sudoproizwodstwa*), 3) podstawowe zasady postępowania cywilnego (*osnownyje położeniya graždanskogo sudoproizwodstwa*) i 4) podstawowe zasady postępowania zabezpieczającego (*osnownyje położeniya ochranitel'nogo sudoproizwodstwa*)¹².

Badacza zagadnienia zadziwia szybkość, z jaką projekty te sporządzo-

¹² O zakończeniu prac przez Komisję w „Dokład zawiedywajuszczeo Juridyczeskoku Kommissijeju o preobrazowanii sudiebnoj czasti w Carstwie Polskom”, AGAD, Komisja Prawnicza, nr 384, s. 1. To samo w Bibliotece im. Lenina w Moskwie (dalej BL), rkps Czerk. I, 49/1. Wykaz przedstawionych przez Komisję Prawniczą projektów w: Postanowleniia Uczreditelnogo Komitietu w Carstwie Polskom (dalej PKU), t. IX, Warszawa 1867, s. 612. Wydrukowane teksty projektów także w CGIAL, F. 369, op. 1, nr 605, k. 4 nn, oraz AGAD, Komisja Prawnicza, nr 393. i w teczce „Materiały raznych uczeżdzenij... (patrz przyp. 6) w obwolutach nr 21, 22, 23, 24, 25 i 26. Do projektów Komisja Prawnicza dołączyła „Objasnitel'nyje zapiski k pierwonaczalnym projektam preobrazowanija sudiebnoj czasti w Carstwie Polskom” (Komisja Prawnicza, nr 394) i „Dokład zawiedywajuszczeo Juridyczeskoku Kommissijeju po projektam osnownykh położenij preobrazowanija sudiebnoj czasti w Carstwie Polskom” (Komisja Prawnicza, nr 382).

no. Minęły zaledwie 2 lata od momentu podjęcia ostatecznych decyzji o przygotowaniu reformy sądowej w Królestwie i niewiele ponad rok od formalnego otwarcia Komisji Prawniczej przez Arcimowicza. Tempo prac Komisji Prawniczej, w porównaniu chociażby z działającą wcześniej przez prawie 30 lat Komisją Kodyfikacyjną Królestwa Polskiego w Petersburgu, było rzeczywiście imponujące. Przyczyny tego były wielorakie. Tendencje centralizacyjne caratu w stosunku do ziem Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym osiągnęły stopień nieporównywalny z okresem międzypowstaniowym, stąd i nacisk władz petersburskich na szybkie przygotowanie reformy, będącej istotnym elementem procesów unifikacyjnych Królestwa z Rosją. Z drugiej strony, prace Komisji Prawniczej ułatwił znacznie fakt wcześniejszego zrealizowania reformy sądowej w Rosji. Wreszcie, nie bez znaczenia dla tempa prac redakcyjnych pozostawał skład osobowy Komisji. Młodzi, w większości bez koniecznej praktyki i znajomości problemów teoretycznych, członkowie — redaktorzy, pracowali zapewne bez zahamowań i wątpliwości, które z pewnością rozdziłyby się w gronie doświadczonych prawników.

Powstałe zresztą w pośpiechu projekty nie były pozbawione wad. Dowodzą tego dalsze prace przygotowawczo-legislacyjne, które trwały kilka lat i w trakcie których, po licznych dyskusjach i ostrym ścieraniu się stanowisk, projekty Komisji Prawniczej ulegały jeszcze zmianom.

Berg zapoznawał się z pracami Komisji Prawniczej do 1 lutego 1867 r. W liście do Aleksandra II pisze, iż spędził nad nimi ponad 12 nocy i wiele dni, aby móc dołączyć swoje uwagi i rozważania¹³. Przewodniczący Komisji Prawniczej D. Gotowcew informuje natomiast, iż Namiestnik przekazał prace Komisji do rozpatrzenia specjalnemu komitetowi doradczemu, złożonemu z miejscowych prawników pod swoim kierownictwem¹⁴.

Tak, czy inaczej, rola tego nieformalnie powołanego komitetu sprawadzać się musiała jedynie do przedstawienia Namiestnikowi opinii miejscowego środowiska prawniczego o przygotowanych projektach. Opinia taka nie mogła mieć charakteru oficjalnego, dlatego zapewne Berg nie wspomina w liście do cesarza w ogóle o jakichkolwiek konsultacjach przed wysłaniem prac Komisji do Petersburga. Nazwiska prawników polskich, z opinii których korzystano, Namiestnik ujawnił na dalszym etapie prac legislacyjnych. Byli to senatorowie R. Hube i J. Karnicki, oraz Dyrektor Główny Komisji Rządowej Sprawiedliwości T. Wosiński¹⁵.

¹³ Berg do Aleksandra II 20 I/1 II 1867 r., Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw Oktiabrskoj Rewolucji w Moskwie (dalej: CGAOR), F. 728, op. 1, nr 2742, cz. V, k. 35 v - 36.

¹⁴ „Dokład zawiedywajuszczego Juridiceskoju Kommissijeju o probrazowanii...”, s. 2.

¹⁵ W piśmie Berga do D. Nabokowa z 28 X/9 XI 1867 r., CGAOR, F. 547, op. 1, nr 287, k. 127.

Gwałtąc zresztą świadomie przewidziany instrukcją Komisji Prawniczej tryb postępowania, zgodnie z którym projekty Komisji powinny najpierw wchodzić pod rozpoznanie Komitetu Urządającego, Berg czynił to z zamiarem wstępnego uzyskania o nich opinii władz petersburskich. Wysyłając prace Komisji Prawniczej D. Nabokowowi, nowemu głównozarządzającemu Własną JCM Kancelarią do spraw Królestwa Polskiego, sugerował wyjednanie zgody cesarza na zbadanie projektów przez komisję powołaną spośród urzędników II Oddziału (ustawodawczego) Własnej Kancelarii Cesarskiej i Ministerstwa Sprawiedliwości. Zwrócone mu z uwagami tej komisji projekty zamierzał dopiero wnieść pod obrady Komitetu Urządającego i z jego wnioskami nadać im właściwy bieg¹⁶.

Najwidoczniej Berg nie był całkowicie pewien aktualnego stanowiska rządu carskiego w kwestii ostatecznego oblicza reformy sądowej. Milutin od grudnia 1866 r. ciężko chory, nie kierował już Własną JCM Kancelarią do spraw Królestwa Polskiego, a projekt powierzenia tego stanowiska Czerkaskiemu, co do którego zapadła już decyzja o odejściu z Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, upadł. Kierownictwo kancelarii powierzono czasowo P. A. Szuwałowowi, który w 1866 r. powrócił na stanowisko szefa sztabu Korpusu Żandarmów w Cesarstwie, a następnie — D. N. Nabokowowi. W Petersburgu nastąpił wyraźny zwrot reakcyjny i umocnienie pozycji sił konserwatywnych. Jednak nie oznaczało to żadnej zmiany planów unifikacyjnych w stosunku do Królestwa. Przeciwnie, wyraźnie przyspieszono ich realizację¹⁷.

Dnia 8 grudnia 1866 r. (st. st.), na posiedzeniu Komitetu do spraw Królestwa Polskiego pod osobistym przewodnictwem Aleksandra II, wysłuchano rozkazu cesarskiego o ostatecznym i organicznym zespoleniu Królestwa Polskiego z pozostałymi częściami państwa. Cel ten miał być osiągnięty na drodze likwidacji centralnych organów w Królestwie i podporządkowania wszystkich działów zarządu cywilnego bezpośrednio kompetencjom właściwych ministerstw w Petersburgu. Cesarz nakazywał stopniową, ale szybką likwidację wszystkich komisji rządowych oraz niezwłoczne zniesienie Rady Administracyjnej. Uchwała Komitetu do spraw Królestwa rozwijająca rozkaz cesarski podjęta została 12 grud-

¹⁶ CGAOR, F. 547, op. 1, nr 287, k. 26 — Berg do Nabokowa 21 I/2 II 1867 r.: *Je suis charmé de pouvoir vous envoyer aujourd'hui le travail de la Commission juridique [...] Il me semble, que pour le bon succès de l'affaire il faudrait d'abord demander la permission de l'Empereur de soumettre ce travail à l'examen d'une commission mixte composée d'employés de la seconde section de la Chancellerie Imperiale et du Ministère de la Justice, ensuite me le renvoyer pour que je le présente avec les conclusions du comité organisateur ustanowliennym poriadkom.*

¹⁷ AGAD, Akta Sekretariatu Stanu (ASS), nr 685/1866, k. 1 i nr 689/1866, k. 2; K. Groniowski, o.c., s. 894-895; Dniwnik P. A. Wałujewa, Ministra Wnuriennych Dieł, t. II, Moskwa 1961, s. 170-171.

nia 1866 r. (st. st.), a Aleksander II zatwierdził ją i polecił wykonać 19/31 grudnia 1866 r.¹⁸

W tych okolicznościach, dokonana przez Berga próba pominięcia Komitetu Urządzącego we wstępnej fazie dyskusji nad projektami przygotowanymi przez Komisję Prawniczą, nie powiodła się. 14 lutego 1867 r. (st. st.) cesarz polecił wrócić projekty do Komitetu Urządzącego, który miał przedstawić uwagi do nich i swoje wnioski¹⁹.

W Komitecie Urządzącym prace nad projektami Komisji Prawniczej zbiegły się z przygotowaniami do likwidacji Rady Administracyjnej. Już w marcu 1867 r. Berg asekurował się w liście do cesarza, iż te dwa ważne tematy zajmą Komitet Urządzący przez wiele tygodni²⁰. Ponaglany następnie z Petersburga Namiestnik tłumaczył zwłokę sprzecznymi opiniami w łonie Komitetu Urządzącego i trudnościami z ich pogodzeniem. Wreszcie w maju informował, że prace zbliżają się do końca i po uzgodnieniu stanowisk pozostaje jeszcze zredagowanie opinii, co nie powinno zająć więcej jak dwa posiedzenia Komitetu Urządzącego²¹. Komitet Urządzący poświęcił na rozpatrzenie prac Komisji Prawniczej w sumie 9 swoich posiedzeń w okresie od 21 III/2 IV do 29 IV/11 V 1867 r.²²

Ostateczne projekty Komisji Prawniczej, po dokonaniu w nich zmian przez Komitet Urządzący, przesłane zostały przez Namiestnika Berga sekretarzowi stanu D. Nabokowowi 9 października 1867 r. (st. st.) Jednocześnie Berg wyraził opinię, iż przy rozpatrywaniu tych projektów w Petersburgu powinni być obecni R. Hube, J. Karnicki i D. Gotowcew, tak ze względu na udział w ich przygotowaniu, jak i na znajomość obowiązującego w Królestwie ustawodawstwa i miejscowych warunków²³.

Na początku grudnia 1867 r. z polecenia cesarskiego powołany został

¹⁸ Dziennik nr 54 Komitetu d.s. Królestwa Polskiego, posiedzenia z 12 XII 1866 r., CGIAL, F. 1405, op. 64, nr 6260, k. 3 i n. W posiedzeniu uczestniczyli: ks. P. Gagarin, następca tronu wielki ks. Aleksander Aleksandrowicz, F. Berg, W. Adlerberg, K. Czewkin, I. Tołstoj, D. Zamiatnin, D. Milutin, P. Wałujew, A. Zielenoj, P. Szuwałow, M. Rejtarn, W. Tatarinow, D. Tołstoj, i D. Nabokow, a więc grono osób liczniejsze niż stały skład Komitetu.

¹⁹ Sbornik prawitielstwiennych resporiaženij po Učreditielnomu Komitetu w Carstwie Polskom, t. IV, Warszawa 1869, s. 85 - 86.

²⁰ Berg do Aleksandra II 9/21 marca 1867 r.: [...] nous sommes très occupés du travail relativement à la dissolution du conseil d'administration et très occupés du grand et difficile travail sur les projets de la commission juridique; ce sont des sujets tellement sérieux et compliqués qu'ils absorberont tout notre temps pendant plusieurs semaines. CGAOR, F. 547, op. 1, nr 268, k. 171.

²¹ Berg do Aleksandra II 15/27 kwietnia i 28 kwietnia/10 maja 1867 r. Ibidem, k. 241 i 267.

²² PKU, t. IX, s. 611; A. Okolski, Wykład prawa administracyjnego, t. I, Warszawa 1880, s. 203.

²³ Berg do Nabokowa 28 X/9 XII 1867 r., CGAOR, F. 547, op. 1, nr 287, k. 127.

w Petersburgu specjalny komitet doradczy, którego zadaniem było rozpatrzenie projektów Komisji Prawniczej wraz z protokołami Komitetu Urządzącego i przedstawienie opinii o nich. W skład tego Komitetu weszli senatorowie, niektórzy członkowie Komitetu Urządzącego oraz urzędnicy Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i II Oddziału Własnej Kancelarii Cesarskiej. Byli to: senator, tajny radca M. N. Luboszczyński, który został przewodniczącym komitetu, senatorowie R. Hube, P. A. Zubow, baron E. E. Wrangel i J. A. Sołowiew, oraz rzeczywisci radcy stanu A. M. Aleksandrowicz, O. W. Essen, D. W. Gotowcew, baron J. O. Welio, P. T. Kitycyn, F. M. Markus i radca kolegialny W. A. Żeleznikow²⁴.

O powołaniu komitetu doradczego Nabokow powiadomił Berga 10/22 grudnia 1867 r. Prosił jednocześnie o niezwłoczne wydelegowanie do Petersburga D. Gotowcewa, którego obecność w komitecie potrzebna będzie od początku. Przyjazd Romualda Hube mógł być opóźniony do czasu zapoznania się przez członków komitetu z materiałami, zaś senator Sołowiew miał uczestniczyć tylko w niektórych dyskusjach. Nabokow informował też Berga, iż przeforsował decyzję o ostatecznym rozpatrzeniu projektów reformy sądowej nie w Komitecie do spraw Królestwa Polskiego, ale w rosyjskiej Radzie Państwa, jedynie z udziałem członków tego Komitetu²⁵.

Komitet doradczy rozpoczął prace 31 grudnia 1867 r. (st. st.). Odbyto w sumie 13 posiedzeń, w trakcie których bardzo dokładnie przedyskutowano prace Komisji Prawniczej. Posiedzenia komitetu doradczego zakończono w lutym 1868 r.²⁶

Dyskusja w komitecie stanowiła punkt zwrotny w pracach przygotowawczo-legislacyjnych nad reformą sądową w Królestwie Polskim. Do tego momentu nie myślano jeszcze o prostym, mechanicznym zastosowaniu rosyjskich ustaw sądowych z 1864 r. do Królestwa Polskiego. Komisja Prawnicza w pracach swych musiała naturalnie uwzględnić pra-

²⁴ AGAD, Komisja Prawnicza, nr 381 „Zurnał Wysoczajsze uczeżdennogo So-wieszczatielnogo Komitieta dla razsmotrienija projektow priobrazowanija sudiebnoj czasti w guberniach Carstwa Polskogo” — druk zbroszurowany, paginowany, w języku rosyjskim, s. 1 i 2. Patrz także: Sbornik prawitielstwiennych resporiażenij, t. IV, s. 160 - 162.

²⁵ Nabokow do Berga 10/22 grudnia 1867 r., CGAOR, F. 547, op. 1 nr 591, k. 73 - 74: *Votre Exell, observera que cet important travail sera définitivement entamé non pas au Comité Polonais, mais au Conseil de l'Empire avec le [...] des membres du dit comité. Cette combinaison m'a valu et me vaudra encore des attaques et des anusations très vives. Je les affronte sans hésiter, intimement convaincu de la nécessité de cette combinaison pour le bien de l'affaire: elle est si grave, les erreurs qu'on pourrait commettre sont si difficilement réparables, que plus que jamais j'ai cru de mon devoir de prévenir les appréciations passionnées.*

²⁶ Patrz przyp. 24. Posiedzenia komitetu doradczego odbyły się 31 XII 1867 r., 4, 7, 10, 17, 20, 24 i 30 stycznia 1867 r. oraz 3, 5, 7, 12 i 14 lutego 1868 r. (st. st.).

wie wszystkie podstawowe zasady nowego ustroju sądownictwa w Rosji, bowiem tylko w ten sposób można było osiągnąć zamierzony cel — ujednoczenie organizacji sądowej. Niemniej, zamiarem Komisji Prawniczej było przygotowanie projektów ustaw o ustroju sądów i postępowaniu sądowym, które choć w znacznym stopniu zbliżone w treści z odpowiednimi ustawami dla Rosji, formalnie rzecz biorąc wydane byłyby odrębnie dla Królestwa Polskiego. Przygotowane jesienią 1866 r. pierwiastkowe projekty podstawowych zasad ustroju sądów i postępowania sądowego, miały po dyskusji i zatwierdzeniu przez cesarza stanowić bazę dla opracowania pełnego tekstu ustaw. Nigdy do tego jednak nie doszło.

Specjalny komitet doradczy zwrócił uwagę, iż celem podstawowym wszystkich podejmowanych w Królestwie Polskim reform, także i reformy sądowej, jest unifikacja ustawodawstwa Królestwa i Cesarstwa. I choć projekty przygotowane przez Komisję Prawniczą zawierają niektóre znaczne odstępstwa od ustaw sądowych Cesarstwa, to *Komitet doradczy nie widzi potrzeby i zasadności wydawania dla Królestwa jakichkolwiek specjalnych ustaw sądowych, w których obok części nowych artykułów powtarzałyby się bez istotnych zmian cała masa zasad wspólnych dla Cesarstwa i Królestwa*. Konsekwentnie do tego stanowiska, komitet zaproponował rozciągnięcie na Królestwo mocy obowiązującej ustawodawstwa rosyjskiego z 1864 r., z koniecznymi ze względów politycznych i społecznych zmianami.

Tak więc pierwotna koncepcja przygotowania dla Królestwa wzorowanych na rosyjskich, ale odrębnych ustaw sądowych, na początku 1868 r. zmieniła się istotnie i dalsze prace legislacyjne postępowywały już w kierunku zastosowania do Królestwa rosyjskich ustaw sądowych 1864 r. ze wskazaniem wprowadzonych w nich zmian.

Komisja Prawnicza jeszcze w 1868 r. przepracowała swoje projekty, nadając im zewnętrzną formę przepisów o zastosowaniu ustaw sądowych z 1864 r. do guberni Królestwa Polskiego i przepisów przejściowych²⁷. Naturalnie, przeróbka ta miała charakter głównie formalny, bowiem przepisy te opierały się na dotychczasowych projektach Komisji Prawniczej, choć częściowo uwzględniały również stanowisko wyrażone w niektórych kwestiach merytorycznych przez Komitet Urządzący i specjalny komitet doradczy w trakcie dyskusji w nich.

²⁷ Były to: „Położenie o primienienii sudiiebnych ustawow 20 nojabria 1864 goda k guberniam Warszawskoj, Kaliskoj, Kieleckoj, Łomżinskoj, Lublinskoj, Pietrokowskoj, Płockoj, Radomskoj, Siedleckoje i Suwałkskoj”, „Prawila wwiedienija w diejstwije sudiiebnych ustawow 20 nojabria 1864 goda w guberniach...” i „Prawila primienienija Wysoczajsze Utwierżdennogo 14 apriela 1866 goda położenija o notarialnoj czasti k guberniam...”, BL, rkps Czerk. I, 49/1. W drugim z wyliczonych tu dokumentów Komisja Prawnicza proponowała wprowadzenie ustaw sądowych z 1864 r. w Królestwie z dniem 1/13 stycznia 1869 r.

Po zakończeniu dyskusji w Komitecie Doradczym, jego przewodniczący senator Luboszczyński przekazał dziennik posiedzeń komitetu ministrowi sprawiedliwości Cesarstwa K. J. Palenowi (hr. von der Pahlen), który 24 lutego 1868 r. (*st. st.*) wystąpił do cesarza o zgodę na przekazanie dziennika Nabokowowi. Cesarz wyraził przy tej okazji pogląd, iż całość prac Komisji Prawniczej, wraz z dziennikami Komitetu Urządzącego i specjalnego komitetu doradczego oraz uwagami i wnioskami Ministra Sprawiedliwości i głównozarządzającego II Oddziałem Własnej Kancelarii Cesarskiej ks. S. N. Urusowa, powinna być wniesiona do Rady Państwa, celem rozpatrzenia w połączonym składzie Departamentu Ustaw Rady Państwa i Komitetu do spraw Królestwa Polskiego²⁸. 14 maja 1868 r. (*st. st.*) D. Nabokow przesłał ks. Urusowowi i hr. Palen materiały z dotychczasowych prac przygotowawczo-legislacyjnych²⁹. Ks. Urusow swoje uwagi i wnioski przedstawił 11 stycznia 1869 r. (*st. st.*)³⁰, zaś minister sprawiedliwości hr. Palen — dopiero 7 września 1870 r. (*st. st.*)³¹.

IV

Jak widać, od momentu zakończenia dyskusji w specjalnym Komitecie Doradczym, tempo prac przygotowawczo-legislacyjnych nad reformą sądownictwa w Królestwie Polskim wyraźnie osłabło. Na opinie i wnioski ks. Urusowa o sporządzonych projektach i stanowisku Komitetu Urządzącego i komitetu doradczego przyszło czekać równe 7 miesięcy, zaś minister sprawiedliwości hr. Palen wypowiedział się dopiero po upływie ponad 2 lat.

Przyczyny tego stanu rzeczy szukać należy częściowo w zaabsorbowaniu centralnych organów petersburskich likwidacją kolejnych władz cywilnych Królestwa, która zbiegła się w czasie z momentem zakończenia dyskusji w Komitecie Doradczym. Istotniejsze znaczenie miała jednak sprzeczność poglądów, jaka zarysowała się w sferach rządowych w kwestii likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Z jednej strony minister Palen parł ku szybkiej likwidacji tej komisji i administracyjnemu podporządkowaniu sądownictwa w Królestwie Ministerstwu Sprawiedliwości Cesarstwa, bez czekania na sfinalizowanie reformy sądowej,

²⁸ Pismo nr 12632 Palena do Nabokowa — AGAD, Komisja Prawnicza, nr 387, s. 1.

²⁹ Dziennik Komitetu d.s. Król. Polskiego, posiedzeń z 19 V i 2 VI 1870 r., CGIAL, F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. II, k. 249. To samo w: CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 82.

³⁰ Urusow do Nabokowa 11 stycznia 1869 r. pismo nr 40, AGAD, Komisja Prawnicza, nr 386, (druk zbroszurowany w języku rosyjskim).

³¹ Palen do Nabokowa 7 września 1870 r. pismo nr 12 632 „Po projekcie preobrazowania sudiębnoji czasti w Carstwie Polskom”, AGAD, Komisja Prawnicza, nr 387 (druk zbroszurowany, w jęz. rosyjskim), s. 1 - 13.

z drugiej strony — Namiestnik Berg, D. Nabokow i Komitet do spraw Królestwa Polskiego stali na stanowisku jednoczesnego wprowadzenia w życie nowej organizacji sądownictwa i zniesienia Komisji Rządowej Sprawiedliwości.

12 grudnia 1866 r. Komitet do spraw Królestwa Polskiego, dyskutując sprawę likwidacji centralnych organów w Warszawie i organicznego zespolenia Królestwa z Cesarstwem, stanął na stanowisku, iż ustroj sądownictwa w Królestwie jest tak różny od ustroju sądów w Cesarstwie, że zniesienie Komisji Rządowej Sprawiedliwości wymaga uprzedniego zakończenia prac nad reformą sądową: *Praca ta może w znacznym stopniu ułatwić rozstrzygnięcie zagadnień związanych z likwidacją Komisji Rządowej Sprawiedliwości i dlatego w chwili obecnej pozostaje jedynie podjąć środki dla szybszego ukończenia i przedstawienia ułożonych przez Komisję Prawniczą projektów*³².

Nabokow natomiast wyraził wprost pogląd, że wszelkie usiłowania natychmiastowego podporządkowania sądownictwa w Królestwie Ministerstwu Sprawiedliwości spowodowałyby jedynie zamieszanie i w poważnym stopniu utrudniły przeprowadzenie reformy sądowej³³. Ukaz carski do Rządzącego Senatu z 28 marca 1867 r. (st. st.)³⁴, o stopniowym i niezwłocznym likwidowaniu wszystkich komisji rządowych w Królestwie, zobowiązywał właściwych ministrów i Namiestnika do przygotowania projektów podporządkowania poszczególnych działów zarządu cywilnego resortowym władzom w Petersburgu.

Pierwszy projekt likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości wyszedł od Berga, który uprzedzając w tym względzie ministra Palena, starał się podsunąć rozwiązanie połowiczne, w możliwie największym stopniu gwarantujące zachowanie dotychczasowych uprawnień Namiestnika w stosunku do sądownictwa. Berg uważał przy tym, iż rozwiązaniem najkorzystniejszym byłoby jednak wstrzymanie się z likwidacją Komisji Rządowej Sprawiedliwości do momentu wprowadzania w życie nowej organizacji sądowej, a projekt swój traktował jako ostateczność³⁵.

³² Dziennik Komitetu, CGIAL, F. 1405, op. 64, nr 6260, k. 6.

³³ Nabokow do Berga 14/26 stycznia 1867 r.: *Quant à une incorporation immédiate de toute l'administration de la justice il ne peut à mon avis en être question. Tout essai, toute mesure dans cette voie engendrerait les plus grandes difficultés et jetterait une confusion dans le grand travail de la réforme judiciaire. L'avenir telle ou autre de la Commission de la Justice ne pourrait être décidé que conjointement avec la nouvelle législation judiciaire*, CGAOR, F. 547, op. 1, nr 591, k. 13v - 14.

³⁴ Dziennik Praw, t. 67, s. 42.

³⁵ W liście do Aleksandra II z 29 X/10 XI 1867 r.: *[...] j'ai expédié au Secrétaire d'État Nabokov mes propositions relativement à la suppression de la commission générale de la justice. Il seroit plus avantageux pour la marche régulière de l'administration de la justice dans ce pays de supprimer cette commission générale quand nous introduirons la nouvelle organisation judiciaire [...], mais je fais ces*

Jego zdaniem, zakres kompetencji Komisji Rządowej Sprawiedliwości wymaga, aby w przypadku jej likwidacji utworzyć w Królestwie specjalny tymczasowy zarząd sprawiedliwości, który działałby do czasu zrealizowania reformy sądowej. Odwołał się tu do przykładu Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, po zniesieniu której pozostawiono w Królestwie na okres przejściowy Zarząd Skarbowy. Berg proponował znieść z dniem 31 XII 1867 r. (st. st.) lub 30 VI 1868 r. (st. st.) Komisję Rządową Sprawiedliwości i stanowisko Dyrektora Głównego tej Komisji, a do czasu wprowadzenia nowego ustroju sądownictwa pozostawić zarządzanie sądownictwem specjalnemu urzędnikowi, mianowanemu przez cesarza na wspólny wniosek Namiestnika i Ministra Sprawiedliwości. Urzędnikowi temu, pozostającemu pod bezpośrednim kierownictwem Namiestnika i Komitetu Urządzącego, podporządkowano by cały dotychczasowy skład osobowy Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Zarząd Sprawiedliwości w kontaktach z innymi władzami oraz w prowadzeniu spraw kierowałyby się zasadami obowiązującymi w Komisji Rządowej Sprawiedliwości. W sprawach wymagających decyzji władz wyższych, zarządzający zarządem sprawiedliwości występować miał w dotychczasowym trybie do Namiestnika. Namiestnik miał zachować wszystkie swoje dotychczasowe uprawnienia w sferze nadzoru nad sądownictwem, spraw osobowych, zatwierdzania zapisów osób prywatnych na rzecz instytucji publicznych i zezwalania na prośby o ułaskawienie. Zdaniem Berga *przekazanie tych spraw Ministrowi Sprawiedliwości, obecnie gdy oczekuje się zrealizowania w krótkim czasie reformy sądowej, związane byłoby z niedogodnościami tak dla Ministerstwa jak i dla biegu spraw tutaj*³⁶.

Berg nie otrzymał na swój projekt odpowiedzi. W Petersburgu najwyraźniej czekano na ocenę projektów reformy sądowej przez specjalny komitet doradczy, a następnie na opinie o nich. Ks. Urusowa i ministra Palena. Zresztą odrębne traktowanie problemu reformy sądowej i likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości wpływało hamująco na postęp prac w obu tych kwestiach. Dla Palena ważniejsze było formalne podporządkowanie sobie sądownictwa w Królestwie niż jego reforma. Nie spieszył się więc ze swoimi wnioskami i oceną projektów tej reformy.

Do sprawy zniesienia Komisji Rządowej Sprawiedliwości wrócono na początku 1869 r. W styczniu 1869 r. cesarz zaaprobował pogląd Nabokowa, iż zakończenie reform zarządu cywilnego w guberniach Królestwa

propositions en vue du désir et des orders de VMI d'affacer les formes anciennes du gouvernement de ce pays, CGAOR, F. 728, op. 1, nr 2742, cz. V, k. 274 - 275.

³⁶ Namiestnik wyłożył swój projekt w piśmie nr 11 365 z dnia 28 X/9 XI 1867 r. skierowanym do D. Nabokowa, CGAOR, F. 547, op. 1, nr 287, k. 121 - 124. To samo w AGAD, ASS, nr 919/1867, k. 116 - 120. Następnego dnia Berg projekt swój przedstawił w piśmie nr 11 366 Ministrowi Sprawiedliwości hr Palenowi, CGIAL, F. 1405, op. 64, nr 6260, k. 12 - 16.

Polskiego stworzyło dogodną sytuację dla podporządkowania wydziału sprawiedliwości w Królestwie — Ministrowi Sprawiedliwości Cesarstwa. 21 stycznia 1869 r. (st. st.) Nabokow powiadomił Palena, iż cesarz oczekuje wniesienia przez niego we właściwym trybie projektu w tym przedmiocie. Po zreferowaniu przez Ministra Sprawiedliwości założeń projektu, cesarz 20 lutego 1869 r. (st. st.) polecił mu porozumieć się w tym względzie z Bergiem i sekretarzem stanu Nabokowem, a następnie wnieść projekt do Komitetu do spraw Królestwa Polskiego w takim terminie, aby decyzje mogły być podjęte przed wakacjami³⁷. 27 lutego 1869 r. Palen przesłał projekt z obszernym uzasadnieniem Nabokowowi i Bergowi³⁸.

Myślą przewodnią projektu Palena była jakoby całkowita identyczność przedmiotów kompetencji i czynności Komisji Rządowej Sprawiedliwości i Ministerstwa Sprawiedliwości. Miało to ułatwić likwidację tej komisji i mechaniczne podporządkowanie sądów w Królestwie Ministerstwu, a w konsekwencji stworzyć lepsze warunki do przeprowadzenia reformy sądowej. Projekt nie przewidywał utworzenia w Królestwie na czas przejściowy organu zarządzającego sądownictwem (jak to proponował Berg), a Namiestnikowi pozostawiał jedynie *bliższy nadzór nad biegiem spraw*.

Berg w uwagach do projektu Palena, datowanych 8/20 marca 1869 r., bronił swoich dotychczasowych uprawnień, domagając się pozostawienia obowiązującego trybu postępowania w sprawach personalnych sądownictwa, korespondencji z obcymi państwami, zezwalania na prośby o ułaskawienie, zatwierdzanie darowizn na rzecz instytucji użyteczności publicznej, itp. Nie podważał natomiast samej koncepcji likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości³⁹.

W styczniu 1870 r. optymistyczny projekt Palena poddany został druzgocącej krytyce przez Nabokowa⁴⁰, który przekonanie Palena o możliwości podporządkowania bez żadnych trudności sądownictwa Królestwa bezpośrednio Ministerstwu Sprawiedliwości, uznał za całkowicie bezpodstawne. Zdaniem Nabokowa, rzekoma jednorodność kompetencji i zakresu czynności Komisji Rządowej Sprawiedliwości i Ministerstwa Sprawiedliwości, będąca punktem wyjścia projektu Palena, jest tylko powierzchowna i nie usuwa podstawowych różnic wynikających z *różnic w ustro-*

³⁷ Patrz memoriał Ministra Sprawiedliwości hr. Palena nr 3777 z dn. 18 III 1870 r. (st. st.) — CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 2.

³⁸ CGIAL, F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. I, k. 8 i n.

³⁹ CGAOR, F. 547, op. 1, nr 121.

⁴⁰ Nabokow do Palena 20 I 1870 r. (st. st.) nr 110, CGIAL, F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. I, k. 96 - 140. Do tego obszernego wywodu Nabokow dołączył też kilkunastokartkowy, dokładny przegląd zakresu kompetencji i czynności Komisji Rządowej Sprawiedliwości, wraz z rysem historycznym sądownictwa w Królestwie. Ibidem, k. 141 i n.

ju zarządzanych przez nie wydziałów, różnic w stosunku do tych wydziałów, różnic w ustawodawstwie i oficjalnym języku. Nabokow wskazał na całkowicie inny od starego i nowego rosyjskiego — ustrój sądów w Królestwie, na pruską i austriacką procedurę karną (nie znaną tutaj nawet najbardziej doświadczonej i wykształconej prawnikom), francuskie ze znacznymi zmianami prawo cywilne materialne i francuski kodeks postępowania cywilnego. Jego zdaniem, taka fundamentalna różnica we wszystkich działach ustawodawstwa nie może pozostać bez wpływu na organizację postawionego na czele wydziału sądowego organu rządowego, jak i na zasady jego funkcjonowania.

Nabokow wyraził przekonanie, iż nałożenie na Ministerstwo Sprawiedliwości licznych i różnorodnych obowiązków Komisji Rządowej Sprawiedliwości, bez pozostawienia w Warszawie miejscowego organu, spowoduje poważne przeszkody w zarządzaniu i w biegu spraw, osłabi nadzór nad sądownictwem, odwlecze rozstrzygnięcie istotnych zagadnień i może doprowadzić do znacznego zahamowania reformy sądownictwa: *Dzisiejsza organizacja sądownictwa w Królestwie jest taka, że obecność tam miejscowego organu, posiadającego prawo nadzoru i prawo decyzji w wynikających codziennie problemach jest podstawowym warunkiem prawidłowego biegu spraw administracji sądowej i zabezpieczenia właściwego wymiaru sprawiedliwości.*

W części pozytywnej swego memoriału, Nabokow w zasadzie przyjął koncepcję z projektu namiestnika Berga z końca 1867 r. Proponował przekształcenie Komisji Rządowej Sprawiedliwości w podporządkowany Ministerstwu Sprawiedliwości tymczasowy zarząd wydziału sądowego, na czele ze specjalnym urzędnikiem mianowanym przez cesarza na wniosek Ministra Sprawiedliwości. Zarząd ten miał działać na podstawie zasad obowiązujących w Komisji Rządowej Sprawiedliwości, a wszystkie miejscowe władze i organy pozostawałyby w takim stosunku do niego, jak do Komisji Rządowej Sprawiedliwości. 18 marca 1870 r. (st. st.) hr Palen przesłał memoriał i projekt ukazu o zniesieniu Komisji Rządowej Sprawiedliwości sekretarzowi stanu Żukowskiemu, w celu wniesienia ich pod obrady Komitetu do spraw Królestwa Polskiego⁴¹.

Nowy projekt Palena uwzględnił sugestie Nabokowa. Zachowywał on przy Namiestniku liczne jego uprawnienia w stosunku do sądownictwa, m. in. prawo wizytowania sądów przez upoważnionych urzędników, przekazywanie przestępców politycznych sądom wojennym, otrzymywanie od sądów sprawozdań statystycznych, wyrażanie zgody na ściąganie osób pozostających za granicą i znoszenie się z obcymi rządami w sprawie ich wydania. Projekt przewidywał utworzenie w Warszawie w miejsce Komisji Rządowej Sprawiedliwości — tymczasowego wydziału

⁴¹ Tekst drukowany nr 3777, CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 1-32, oraz F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. I, k. 216 - 246.

sądowego na prawach departamentu, w pełni podporządkowanego Ministerstwu Sprawiedliwości i pozostającego pod kierownictwem mianowanego przez cesarza urzędnika. W kwestii określenia kompetencji tego wydziału i trybu jego funkcjonowania, obowiązywać miały dotychczasowe przepisy odnoszące się do Komisji Rządowej Sprawiedliwości.

Komitet do spraw Królestwa Polskiego rozpatrywał projekt Palena na dwu posiedzeniach: 19 maja i 2 czerwca 1870 r. (st. st.)⁴². Stanowisko za projektem zajęli w łonie Komitetu jedynie ks. Urusow, hr Palen i naczelnik sztabu głównego generał-adiutant hr Heiden. Wyszli oni z założenia, iż przeprowadzenie reformy sądownictwa w Królestwie Polskim ma być powierzone Ministerstwu Sprawiedliwości, im więc szybciej przejmie ono administrację resortu sprawiedliwości w Królestwie w swoje ręce, tym szybciej reforma ta może być zrealizowana⁴³.

Komitet do spraw Królestwa Polskiego ostatecznie stanął na pozycji odroczenia projektów likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości do czasu realizacji reformy sądownictwa, uważając iż obie te kwestie muszą być traktowane łącznie. Zdaniem Komitetu, żadna z przedsięwziętych dotychczas w Królestwie reform, oprócz włościańskiej, nie była oczekiwana z tak sprzecznymi uczuciami, jak reforma sądowa: niecierpliwości ze strony oddanej Rosji większości mieszkańców i obawy ze strony wrogich partii. Jakie więc będzie odczucie, jeśli po 6 latach wysiłków lepszych rosyjskich prawników, rząd ogłosi nie reformę sądownictwa, a zwykle przemianowanie istniejącej w Warszawie Komisji Rządowej Sprawiedliwości, z pozostawieniem polskich porządków sądowych nie podważonymi?⁴⁴

16/28 czerwca 1870 r. Aleksander II akceptował wnioski Komitetu do spraw Królestwa Polskiego, rozkazując aby D. Nabokow wniósł do Komitetu projekty reformy sądowej w Królestwie, wraz z dostarczonymi już do nich wnioskami ks. Urusowa i swoją własną opinią. Palenowi rozkazano przedstawić swoje stanowisko co do projektów reformy i wnieść jednocześnie do Komitetu do spraw Królestwa Polskiego swe propozycje w kwestii likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości, celem wspólnego rozpatrzenia obu tych zagadnień⁴⁵. Zdopingowany rozka-

⁴² Wyciąg z dziennika posiedzeń Komitetu, CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 81 nn, oraz F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. I k. 249 i n.

⁴³ Opinia tych trzech członków w: CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 38 - 43.

⁴⁴ CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 663, k. 84 v. Komitet argumentował też: *Pri iskluczitelno nacyonalnom charakterie nynieszniego sudiebnogo wiadomstwa w Carstwie, prostoje podczinienije jego Ministierstwu Justyciji nie priniesło by suszczestwiennoj polzy, no nieobchodimaja koriennaja reforma w samom ustrojstwie sudow. Dokole sudy Carstwa nie budut obrazowany sootwiestwienno obszczemu w gosudarstwie poriadku i nie budiet w nich wwiadien russkij jazyk, kak on wwiadien uże w administraciji i szkolach — —, do tiech por wielikaja — — cel organiczeskogo slijanija Carstwa s Impieriejem nie budiet okonczatelno ispołniena* (Ibidem k. 82).

⁴⁵ Pismo nr 111 z 23 czerwca 1870 r. S. Żukowskiego do Palena — CGIAL,

zem cesarskim minister sprawiedliwości hr Palen, wreszcie 7 września 1870 r. przedstawił swoją opinię o projektach przygotowanych przez Komisję Prawniczą⁴⁶.

Dopiero więc od połowy 1870 r. sprawy reformy sądownictwa w Królestwie i likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości zaczęto rozpatrywać łącznie, co wydawało się stwarzać szanse na szybsze zakończenie prac przygotowawczych i podjęcie decyzji. W rzeczywistości tak się nie stało. Projekty Komisji Prawniczej i opinie o nich, jeszcze przez prawie 5 lat dyskutowane były na posiedzeniach licznych organów i zmieniające w treści. Jeśli jednak do 1870 r. przebieg prac przygotowawczo-legislacyjnych nad reformą sądową hamowany był przez próby nadania odrębnego biegu projektom wcześniejszego formalnego podporządkowania sądownictwa w Królestwie Ministrowi Sprawiedliwości Cesarstwa, to od 1870 r. ciężar dyskusji przesunął się wyraźnie w sferę merytoryczną i przedłużanie się prac przygotowawczych powodowane było istotnymi kontrowersjami w kwestii określenia charakteru, kompetencji i miejsca sądów gminnych w projektowanym systemie sądów.

Ponadto, pewną komplikację spowodowała w styczniu 1874 r. śmierć Berga i likwidacja urzędu Namiestnika w Królestwie, w konsekwencji czego należało wnieść kolejne poprawki do projektów.

Wykonując rozkaz cesarski w lutym 1871 r., D. Nabokow wniósł do Komitetu do spraw Królestwa Polskiego projekty zreformowania sądownictwa w guberniach Królestwa Polskiego. Sprawa została rozpatrzona najpierw w połączonym składzie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego i Departamentu Ustaw Rady Państwa, a następnie w połączonym składzie tego Komitetu i wszystkich departamentów Rady Państwa, gdzie najwięcej dyskusji wywołała kwestia ustroju sądów gminnych.

W 1872 r. projekty postanowień o reformie sądowej w guberniach Królestwa Polskiego i etatów instytucji sądowych warszawskiego okręgu sądowego rozpatrzyło Zebranie Ogólne Rady Państwa, które wróciło je z powrotem do połączonego składu Komitetu do spraw Królestwa Polskiego i departamentów Rady Państwa, domagając się zajęcia przez nie jednolitego stanowiska w sprawie sądów gminnych.

Tym razem na zebraniu połączonych składów jednogłośnie ustalono podstawowe zasady ustroju sądów gminnych w Królestwie i postanowiono polecić Nabokowowi, aby przygotował na tej podstawie przedłożenie o reformie sądów gminnych i wprowadził zgodnie z jego treścią niezbędne poprawki w projektach reformy sądowej. Zebranie Ogólne Rady Państwa przyjęło wnioski połączonych składów Komitetu do spraw

F. 1405, op. 67, nr 3076, cz. I, k. 247, oraz F. 1270, op. 1, nr 663, k. 44. To samo pod nr. 112 do D. Nabokowa. Ibidem, k. 46.

⁴⁶ Druk nr 12 632 z 7 września 1870 r. (st. st.) „Po projekcie preobrazowania subiebnój czasti w Carstwie Polskom”, AGAD, Komisja Prawnicza, nr 387.

Królestwa Polskiego i departamentów Rady Państwa, a 7 czerwca 1872 r. (st. st.) zatwierdził je Aleksander II.

Przygotowane w następstwie tego przez Nabokowa projekty ustroju sądów gminnych zostały ponownie rozkazem cesarskim skierowane do rozpatrzenia w połączonym składzie departamentów Rady Państwa z Komitetem do spraw Królestwa Polskiego, pod przewodnictwem wielkiego księcia Konstantego Nikołajewicza, przewodniczącego Rady Państwa. Tu projekt został przyjęty w dniu 22 marca 1874 r. (st. st.), a połączone składy wnioskowały jedynie, by po upływie 5 lat od chwili wprowadzenia w Królestwie nowych sądów, Minister Sprawiedliwości rozważył możliwość podwyższenia cenzusu wykształcenia wymaganego dla zajęcia stanowiska sędziego gminnego i ławnika sądu gminnego⁴⁷. Ponadto wnioskowano, aby przekazywać corocznie do dyspozycji Ministra Sprawiedliwości sumę do 60 tys. rubli (niezależnie od sum etatowych), na uzupełnienie wynagrodzenia sędziów gminnych pochodzących z wyboru ministra.

Projekt zasad ustroju sądów gminnych wraz z tymi wnioskami połączonych składów wniesiono znów pod obrady Ogólnego Zebrania Rady Państwa. Na posiedzeniu w dniu 13 maja 1874 r. (st. st.) przewodniczący Rady Państwa wielki książę Konstanty Nikołajewicz zwrócił uwagę, iż wniesiony w 1872 r. pod rozpatrzenie Rady Państwa ogólny projekt postanowienia o zastosowaniu w warszawskim okręgu sądowym ustaw sądowych z 20 listopada 1864 r., w następstwie nowych ustaleń co do ustroju sądów gminnych jak i zniesienia urzędu Namiestnika w Królestwie Polskim, wymaga pewnych zmian w treści. Z tych względów proponował odłożyć rozpatrzenie tego projektu na początek jesiennych posiedzeń Rady Państwa, do którego to terminu sekretarz stanu Nabokow przygotowałby ostateczną redakcję projektu, uwzględniając wszystkie zasze zmiany.

- Ogólne Zebranie uznało propozycję wielkiego księcia za w pełni uzasadnioną i ograniczyło się do rozpatrzenia jedynie wniosków połączonych składów w kwestii ustroju sądów gminnych, które zatwierdziło i poleciło przedstawić projekt do decyzji cesarskiej. Sekretarzowi stanu D. Nabokowowi polecono przygotowanie i wniesienie na początek jesiennych posiedzeń Rady Państwa ostatecznej redakcji projektu postanowienia o zastosowaniu w warszawskim okręgu sądowym ustaw sądowych Cesarstwa. Ostateczna redakcja projektu miała zawierać nowe, zatwierdzone zasady ustroju sądów gminnych i uwzględniać zasze w ostatnim czasie zmiany w ustawodawstwie. 8/20 czerwca 1874 r. cesarz zatwierdził w Jugenheimie postanowienie Ogólnego Zebrania Rady Państwa.

Wykonując postanowienie Rady Państwa, sekretarz stanu D. Nabokow

⁴⁷ Dniownik P. A. Wałujewa — —, t. II, s. 306-307 i przyp. 392, na s. 512.

wniósł przy piśmie nr 1117 w dniu 21 września 1874 r. (st. st.) końcową wersję projektów:

- 1) Postanowienia o zastosowaniu do warszawskiego okręgu sądowego ustaw sądowych z 20 XI 1864 r.
- 2) Tymczasowych zasad postępowania w sądach handlowych.
- 3) Ustawy o postępowaniach szczególnych.
- 4) Przepisów o zastosowaniu do warszawskiego okręgu sądowego ustawy z 1866 r. o notariacie.

Połączone składy Komitetu do spraw Królestwa Polskiego i departamentów Rady Państwa przyjęły przedstawione przez Nabokowa projekty, wnosząc jednocześnie, aby na stanowiska sędziów pokoju można było mianować w Królestwie przewodniczących i ich zastępców byłych komisji do spraw włościańskich, oraz wyłącznie osoby pochodzenia rosyjskiego⁴⁸.

Ukazem do Rządzącego Senatu 19 lutego 1874 r. (st. st.) Aleksander II zatwierdził opracowane przez Komisję Prawniczą i poprawione dosyć istotnie w toku długotrwałych prac przygotowawczo-legislacyjnych akty prawne, gruntownie reformujące ustrój sądownictwa w Królestwie Polskim. Były to:

- 1) Postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 XI 1864 r. do warszawskiego okręgu sądowego (*Położenije o primienienii sudiebnych ustawow 20 nojabria 1864 g. k warszawskomu sudiebnomu okrugu*).
- 2) Ustawa o postępowaniach szczególnych (*Ustaw ob osobych proizwodstwach w warszawskom sudiebnom okrugu*).
- 3) Przepisy o zastosowaniu do warszawskiego okręgu sądowego ustawy notarialnej z 14 kwietnia 1866 r. (*Prawila o primienienii k warszawskomu sudiebnomu okrugu Wysoczajsze Utwierżdennogo 14 aprielia 1866 g. położenija o notarialnoj czasti*).
- 4) Etaty instytucji sądowych warszawskiego okręgu sądowego (*Sztaty sudiebnych ustnowlenij warszawskiego sudiebnogo okruga*).

Akty te ogłoszone zostały ukazem Rządzącego Senatu dnia 6 marca 1875 r.⁴⁹

⁴⁸ Informacje o przebiegu prac przygotowawczo-legislacyjnych w latach 1871 - 1874 w: „Sprawka o chodie diela po preobrazowaniju sudiebnoj czasti w guberniach Carstwa Polskogo”, Komisja Prawnicza, akta nie zinwentaryzowane, na obwol. nr 30.

⁴⁹ CGAOR, F. 109, III o., 1 eksp. 1875, nr 40, k. 2 nn. Akty prawne dotyczące reformy sądowej w Królestwie Polskim opublikowane zostały w języku oryginału (rosyjskim) w: Sobranije zakonienij i rasporiaženij Prawitielstwa, 11 marca 1875 g., nr 20, st. 254. Bardzo starannie przygotowano ich wydanie w j. rosyjskim (z uzupełnieniem właściwymi przepisami ustaw sądowych 1864 r., prawa cywilnego 1825 r., Kodeksu Napoleona, ustaw hipotecznych) w wydawnictwie J. P. Anisimowa: „Położenije o sudiebnoj riefornie w Carstwie Polskom Wysoczajsze utwierżdennoje 19 fiewralia 1875 goda”. S. Petersburg 1875. Tekst dwujęzyczny zawiera trzatomowe wydanie, którego polski tytuł brzmi: „Ustawy sądowe obowiązujące

W ślad za tym, w celu przygotowania do wprowadzenia w życie reformy sądowej, ukazem z 14/26 maja 1875 r. podporządkowano sądownictwo Królestwa Polskiego Ministerstwu Sprawiedliwości Cesarstwa⁵⁰, a ukazem z 1/13 czerwca 1875 r. określono termin wejścia w życie podpisanych 19 lutego 1875 r. aktów prawnych na 1 lipca 1876 r. (*st. st.*). Ukaz ten ustalał też zasięg terytorialny warszawskiego okręgu sądowego, tworząc go z 10 guberni Królestwa Polskiego i nakazywał przystąpić do obsady nowych stanowisk sędziowskich i prokuratorskich zgodnie z zatwierdzonym etatem⁵¹.

Rozkazem cesarskim 19 lutego 1876 r. powierzono starszemu prezesowi Izby Sądowej warszawskiej, rzeczywistemu radcy stanu Gerardowi, przedsięwzięcie odpowiednich środków w celu wprowadzenia w życie z dniem 1 lipca 1876 r. w warszawskim okręgu sądowym ustaw sądowych Cesarstwa i zakończenia do tego terminu wszystkich spraw poprzednich władz sądowych. W tym celu poddano jego zwierzchnictwu wszystkich mianowanych już urzędników nowych sądów⁵². Następnie, 6 czerwca 1876 r. (*st. st.*), Minister Sprawiedliwości wniósł za zgodą cesarską do Komitetu do spraw Królestwa Polskiego propozycję likwidacji Komisji Rządowej Sprawiedliwości⁵³.

Komitet na posiedzeniu w dniu 15 czerwca 1876 r. uznał, iż w świetle mającego nastąpić z dniem 1 lipca 1876 r. wejścia w życie nowej organizacji sądowej w Królestwie, dalsze istnienie Komisji Rządowej Sprawiedliwości jest zbyt ciężkie i proponował:

1) Znieść Komisję Rządową Sprawiedliwości z dniem 1 lipca 1876 r. (*st. st.*).

2) Należące dotychczas do Komisji sprawy dysponowania sumami przeznaczonymi na zapomogi dla niższych urzędników sądowych, przedstawianie do emerytury, sporządzanie rocznego sprawozdania o czynnościach sądowych i danych statystycznych o biegu spraw w sądach oraz zaświadczenie aktów wystawionych za granicą a podlegających wykonaniu w Królestwie — powierzyć czasowo na 2 lata starszemu prezesowi Izby Sądowej Warszawskiej, przeznaczając w tym celu do jego dyspozycji sumę 10 000 rb. rocznie.

3) Uprawnienia Komisji w stosunku do Prokuraturii Królestwa, po-

w guberniach Królestwa Polskiego na mocy Najwyżej zatwierdzonego 19 lutego 1875 r. postanowienia o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 listopada 1864 r. do warszawskiego okręgu sądowego", S. Petersburg 1875 (wydawnictwo M. B. Wolff). Również w tekście dwujęzycznym w: *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące*, zebrał S. Godlewski (dalej *Zbiór Praw*), t. 6, Warszawa 1881, s. 73 - 243.

⁵⁰ *Zbiór Praw*, t. VI, s. 315.

⁵¹ *Ibidem*, s. 387.

⁵² *Zbiór Praw*, t. VIII, Warszawa 1882, s. 199.

⁵³ Pismo Ministerstwa Sprawiedliwości nr 9195 z 6 VI 1876 r. do S. M. Żukowskiego i memoriał tej samej daty, CGIAL, F. 1270, op. 1, nr 1189, k. 1 - 31.

wierzyć czasowo, również na 2 lata, prokuratorowi Izby Sądowej Warszawskiej, wzmacniając etat jego kancelarii sumą 2 000 rb. rocznie.

4) Obowiązkiem zaświadczenia aktów i decyzji zapadłych w Królestwie przed 1 lipca 1876 r., a podlegających wykonaniu w Cesarstwie — obciążyć właściwe sądy okręgowe warszawskiego okręgu sądowego.

Zdanie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego zatwierdzone zostało przez cesarza 24 czerwca 1876 r. (st. st.)⁵⁴ i ogłoszone jako obowiązujące 30 czerwca 1876 r.⁵⁵ Tym samym bez mała dwunastoletnie prace przygotowawcze nad reformą sądownictwa w Królestwie Polskim zostały zakończone, a odrębność Królestwa od Cesarstwa w dziedzinie ustroju sądownictwa i administracji sądowej ostatecznie od 1876 r. zanikła.

Artur Korobowicz (Lublin)

DÉROULEMENT DES TRAVAUX LÉGISLATIFS SUR LES PROJETS
DE RÉFORME DE LA JURIDICTION DU ROYAUME DE POLOGNE
APRÈS 1863

Résumé

La réforme du système juridique a été, à côté de la réforme compagnarde, la plus importante qu'on a entreprise dans le Royaume de Pologne après la chute de l'insurrection de 1863. Son but était la pleine unification des juridictions, jusqu'à présent différentes, du Royaume et de la Russie.

On a confié la préparation des projets préliminaires du nouveau système juridique à une Commission Juridique formée spécialement à Varsovie. Elle était composée presque exclusivement de juristes russes la plupart étant jeunes et sans expérience dans les affaires législatives.

Au début, le projet proposait d'introduire la réforme de la juridication seulement dans les départements du Royaume situés sur la rive droite de la Vistule. On a voulu y introduire des tribunaux copiés sur les tribunaux russes et faire de la langue russe, la langue officielle de la procédure juridique. Ce projet ne fut pas réalisé.

Vers la fin de 1866, la Commission Juridique termina ses travaux sur les projets originels de la réforme du système juridique dans le Royaume de Pologne. Ses projets subirent un cycle de travaux législatifs étonnamment long, qui dura presque 10 ans. Dans ces travaux ont participé de nombreuses commissions de l'état russe, qui n'avaient d'ailleurs, dans l'absolutisme tsariste, que des compétences consultatives.

Jusqu'en 1870, ces travaux législatifs ont été ralentis d'une manière évidente par des tentatives visant à la liquidation de la Commission Gouvernementale de la Justice de Varsovie et à la soumission formelle, même avant la réalisation de la

⁵⁴ Ibidem, k. 35 - 45 — wyciąg z dziennika Komitetu (manuskrypt i druk).
Także: CGIAL, F. 1405, op. 67, nr 3076 cz. II, k. 64 - 69.

⁵⁵ CGIAL, F. 1405, op. 74, nr 5564, k. 2 n; *Zbiór Praw*, t. VIII, s. 389.

réforme, de la juridiction du Royaume au Ministère de la Justice de Russie. Ces projets ont été exposés par le Ministre de la Justice de Russie, le comte Pahlen.

Après 1870 les travaux législatifs se prolongèrent à cause des controverses au sein des organes qui censuraient et discutaient les projets, concernant le caractère, la compétence et le rôle des tribunaux communaux dans le système juridique proposé.

La version finale de la réforme juridique dans le Royaume de Pologne fut signée par le tsar le 19 février 1875 et est entrée en vigueur le 1 juillet 1876.

